

УДК 82-31(680=111)

Галина Соболевська

«РОСІЙСЬКА ТЕМА» У РОМАНІ ДЖ. М. КУТЗЕЕ «ОСІНЬ У ПЕТЕРБУРЗІ»

У статті проаналізовано реконструкцію образу етнічно чужого російського письменника Ф. М. Достоевського у романі південноафриканського нобеліанта Дж. М. Кутзее «Осінь у Петербурзі». Розглянуто ті стереотипи західного сприйняття своєрідності «загадкової російської душі», особистості Ф. М. Достоевського та його творчості, які визначили авторську рецепцію образу протагоніста роману.

Ключові слова: імагологія, рецепція, реконструкція, стереотип, творча свідомість, міфологізований образ письменника, діалог.

Соболевская Г. И. «Русская тема» в романе Дж. М. Кутзее «Осень в Петербурге». Анализируется реконструкция образа этнически чужого русского писателя Ф. М. Достоевского в романе южноафриканского нобелианта Дж. М. Кутзее «Осень в Петербурге». Рассматриваются те стереотипы западного восприятия своеобразия «загадочной русской души», личности Ф. М. Достоевского и его творчества, которые определили авторскую рецепцию образа протагониста романа.

Ключевые слова: имагология, рецепция, реконструкция, стереотип, творческое сознание, мифологизированный образ писателя, диалог.

Sobolevskaya G. M. «Russian Theme» in J. M. Coetzee's Novel «The Master of Petersburg». The reconstruction image of ethnically alien Russian writer F. M. Dostoevsky is analyzed in the southern African Nobel prize winner J. M. Coetzee's novel «The Master of Petersburg». The stereotypes of western perception, peculiarity of mysterious Russian soul, F. M. Dostoevsky's character and his works that established author's reception of protagonist novel are examined.

Key words: imagology, reception, reconstruction, stereotype, creative mind, mythological writer's image, dialogue.

Постановка наукової проблеми та її значення. Творчості лауреата Нобелівської премії 2003 р., двох Букеровських премій (1982 р., 1999 р.) Дж. М. Кутзее присвячено декілька статей російських дослідників [1; 2; 3; 6], але жодна з них не розглядає його творчість через призму імагології як рецепцію Іншого, не-свого світу і культури. Саме імагологічний підхід визначає **наукову новизну** нашої дослідницької розвідки.

Метою дослідження є аналіз реконструкції образу етнічно чужого «російського письменника» в романі південноафриканського нобе-

ліанта Дж. М. Кутзее «Осінь у Петербурзі». Саме в цьому творі письменника імагологічна парадигма виходить на перший план, є визначальною. Чому південноафриканський письменник звертається до такого несподіваного персонажа? Як зображує він всесвітньо визнаного російського письменника? Які стереотипи західного сприйняття творчості та особистості автора «Злочину та кари» використовує? Що має на меті західний письменник, реконструюючи творчу свідомість письменника російського? Спробуємо відповісти на ці запитання.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. «Російська тема» періодично виявляється в літературній західній свідомості. При цьому йдеться не тільки про якусь ідею, що має «російські» витоки, або про знакових літературних персонажів російської класики. «Крім канонічних текстів у поле літературної гри втягується сама особистість автора: міфологізований російський письменник (або, якщо завгодно, російська історична людина) стає законним персонажем західної прози» [2, 232].

Так, героєм роману Дж. М. Кутзее став Федір Михайлович Достоевський. Дослідники творчості Дж. М. Кутзее зазначають, що він ще в ранньому дитинстві зацікавився Росією, як країною, що має героїчну історію. Він багато читав про Другу світову війну, але кумирами Дж. М. Кутзее стали видатні російські письменники-реалісти XIX ст. – Л. Н. Толстой, І. С. Тургенєв, Ф. М. Достоевський. Недарма художній метод південноафриканського письменника близький до художнього методу російських письменників: у центрі його уваги моральні пошуки героїв, їхні душевні муки, проблема вибору між добром і злом, проблеми совісті й обов'язку – і все це на тлі трагедій історичних. Романи Дж. М. Кутзее називають «пересторогою світові», так само «романами-попередженнями» називають твори Ф. М. Достоевського. Біографія цього російського письменника дуже цікавила Дж. М. Кутзее, тому саме Ф. М. Достоевський став головним героєм роману «Осінь у Петербурзі». Ця назва твору не авторська, вона з'явилася у російському перекладі, в оригіналі роман має назву «The Master of Petersburg» – «Майстер із Петербурга». В авторській назві закладено зовсім інший сенс – майстер, господар, що створює місто згідно з власним задумом. Дж. М. Кутзее вдалося створити образ Петербурга, близький до художнього світу Ф. М. Достоевського: кути, комірчина, в якій мешкає головний герой твору, темні драбини, підвали, поліцейська дільниця, сморід і задуха. «Достоевський» Петербург,

проте, іграшковий, постмодерністський: надто багато деталей опису цього міста з романів російського письменника привніс західний митець у свій твір.

Твір Дж. М. Кутзее не є біографічним романом. Автор свідомо не прагне до зовнішньої правдоподібності у викладенні реальних фактів життя російського письменника. Сюжет роману «Осінь у Петербурзі» підказали, окрім біографії Ф. М. Достоевського, його роман «Біси» і трагічна подія з власного життя Дж. М. Кутзее – загибель через нещасливий випадок його 23-річного сина. Отже, проблеми власного життя західний письменник прагне осмислити через діалог із творчою свідомістю письменника російського. Тому, гадаємо, не можна визначити головну тему твору лише як прагнення розкрити «загадку російської душі», у цьому випадку – душі письменницької. «За своєю природою і структурою імагологічний образ є ансамблем уявлень та ідей про Іншого, не-свій світ і культуру, що неминуче виводить цей образ на перехрестя проблем ідеологічних» [5, 193–194]. Тому в романі Дж. М. Кутзее важлива не тільки «побутова» біографія Ф. М. Достоевського та його психологічна характеристика, а й складна сума метафізичних та екзистенційльних ідей письменника. Саме тому Ф. М. Достоевського показано у творі в оточенні і реальних історичних осіб, і в персонажів власних творів, переважно з роману «Біси».

Складна фабула дає можливість автору звернутися до проблем психології творчості, закономірностей творчого процесу, самотності митця у суспільстві, самоусунення його від світу. Всі ці проблеми виникають і в інших романах письменника. Зав'язка сюжету роману Дж. М. Кутзее цілком у дусі і манері Ф. М. Достоевського – майже детективна. Герой твору таємно приїздить із-за кордону, з Дрездена, де він мешкає з молодою дружиною і немовлям, ховаючись від кредиторів, до Петербурга, позаяк десять днів тому тут загинув його прийомний 23-річний син Павло Ісаєв.

Ф. М. Достоевський прибуває інкогніто, під прізвищем Ісаєв, щоб з'ясувати обставини загибелі пасинка, який чи то наклав на себе руки, чи то його вбили. Він знаходить квартиру, яку винаймав його пасинок, знайомиться з господинею та її дванадцятирічною дочкою і оселяється там, стаючи «довічним жильцем» (алюзія на образ «довічного жида»). Ф. М. Достоевський хоче забрати з поліції папери пасинка і там з'ясовує, що Павло був членом нечаївської підпільної групи анархістів і терористів. Інкогніто письменника порушено, за

ним містом ходить «хвіст», поліцейський агент. Судовий слідчий у справі Павла – радник Максимов – алюзія на образ Порфирія Петровича зі «Злочину та кари».

Насправді пасинок Ф. М. Достоевського – Павло Ісаєв (син першої дружини письменника) – помер у 1900 році, у 54-річному віці, а восени 1869 року він займався виданням роману свого вітчима «Ідіот». Не був Ф. М. Достоевський і особисто знайомий із С. Г. Нечаєвим – прототипом Петра Верховенського з роману «Біси», а у творі Дж. М. Кутзее зустріч романіста з прототипом героя його майбутнього роману – одна з найважливіших сюжетних подій. Насправді ж Ф. М. Достоевський ставився до свого пасинка стримано, у романі ж західного письменника всіма вчинками героя керує шалена батьківська пристрасть. Тобто Дж. М. Кутзее свідомо підмінює факти життя Ф. М. Достоевського, на перший план виходять власні переживання автора, який намагається боротися з почуттям провини за те, що не зміг дати своєму синові достатньо любові та уваги, не зміг захистити його від загибелі.

Ф. М. Достоевський, намагаючись розслідувати обставини вбивства свого пасинка, опиняється в оточенні людей, які нагадують персонажів його книг, уже написаних до осені 1869 року, і тих, що ще мають бути написані. Сюжетно «Осінь у Петербурзі» багато в чому пов'язана із 9-ю главою роману «Біси», яку Ф. М. Достоевський вилучив з остаточної версії твору. Дж. М. Кутзее пише свій роман «за мотивами» «Бісів» і сюжет із загибеллю пасинка російського письменника знадобився тому, що він стає жертвою нечаївців («бісів»), отже ця проблема (революціонери-біси) набирає для Ф. М. Достоевського хворобливо особистісного сенсу. Таким чином, реальні особи – пасинок письменника, він сам – С. Г. Нечаєв – вступають у зв'язок з його власними персонажами.

Образ великого російського письменника в романі «Осінь у Петербурзі» досить суперечливий. На думку І. Волгіна: «У романі діє дуже цікавий персонаж. З дивної випадковості він має прізвище Ф. М. Достоевський» [2, 236]. Гадаємо, що образ російського письменника упізнаваний, тільки реконструйований за стереотипами західної рецепції його творчості. На наш погляд, у романі Дж. М. Кутзее переважає фрейдистська рецепція особистості Ф. М. Достоевського. Він зображується як похмура, патологічна істота, яку оточують такі ж самі похмурі персонажі – Свидригайлов, Нечаєв, Ставрогін і зовсім

немає поряд з письменником його людських героїв, таких як Соня Мармеладова, Лев Мишкін, Альоша Карамазов. Достоевського показано у романі як мізантропа й антисеміта, як маніяка-педофіла та політичного збоченця. Саме так уявляють на Заході Ф. М. Достоевського, саме такий стереотип рецепції його особистості там панує, таким він постає і в романі Дж. М. Кутзее. Важливу роль у творі західного письменника відіграє мотив хвороби Ф. М. Достоевського – епілепсії. Докладно описаний, так би мовити «зсередини», з огидними фізіологічними подробицями, напад епілепсії. Загалом мотив очікування цього нападу – наскрізний у творі, це своєрідний лейтмотив, який супроводжує розвиток сюжету. Осінній хронотоп у романі свідчить про осінь життя головного героя (ця тема важлива у загальній структурі роману), підкреслює темні, непроявлені сторони його природи і способу існування.

Із нотаток Павла його вітчим дізнається, що той розтлив дванадцятирічну Матрьону – дочку господині найманої квартири. Це особливе, знакове ім'я, пов'язане з важливим сюжетним мотивом із роману «Біси». У романі Дж. М. Кутзее підкреслюється похмурий, хворобливий еротизм. У подібних ситуаціях зображено й самого Ф. М. Достоевського, він вступає у статевий зв'язок із господинею квартири заради того, щоб наблизитися до Матрьони. Мотив «німфетичного» еротизму наполегливо підкреслюється в романі «Осінь у Петербурзі», автор постійно наголошує, що і в Росії, і в Німеччині Ф. М. Достоевський шукав дванадцятирічних дівчаток-повій. Він виношує, так би мовити, своєрідний творчий задум – написати французькою відверто порнографічну книгу. Французькою через те, що в Росії таку книгу не надрукують, та і з ним ніхто її пов'язати не зможе. «Нічна книга, в якій усі крайнощі було б показано без дотримання будь-яких рамок чи меж <...> Свобода написати книгу, просякнуту злом? І для чого? Щоб визволитися від зла чи щоб порвати з добром остаточно?» [4, 134]. Це запитання залишається у романі Дж. М. Кутзее відкритим, і воно, гадаємо, має стосунок до всієї творчості Ф. М. Достоевського і до будь-якої творчості загалом.

«Російська тема» в романі Дж. М. Кутзее дає автору змогу ставити всі питання – психологічні, моральні, естетичні – у їх крайніх проявах, тому що стереотип «російськості» на Заході – нестриманість, безмежність, фанатичність, відвертість у проявах пристрастей

та почуттів, хвороблива схильність до страждань, до самопожертви, до самокатування.

Герой роману «Осінь у Петербурзі» розуміє: «Я хочу сказати, що опинився тут, у Росії, в тому часі, в якому ми вами живемо, не для того, щоб прожити життя без страждань. Я покликаний до життя – як би це сказати? – в Росії чи з Росією в мені, щоб не означало це слово – Росія» [4, 174]. «Російський» герой, що вивертає власне нутро, – у центрі уваги Дж. М. Кутзее. Це дає змогу автору виразити власні страждання й переплавити їх у мистецтво.

Найважливіша тема роману «Осінь у Петербурзі» – нечаївщина, яка «завжди існувала в Росії, хіба під іншими іменами. Нечаївщина – явище таке ж російське, як і розбій» [4, 93]. Однак у трактуванні цієї теми автор також використовує «фрейдівські» стереотипи. На його думку, підґрунтям для всіх заколотів, бунтів, революцій є довічна ворожнеча між батьками та дітьми. «Не “народна розправа” – “синівська”: ось що лежить в основі всіх революцій, заздрість до жінок їхнів синов, помисли синів про те, як би відібрати у батьків їхню калитку з грошима» [4, 123]. Ф. М. Достоевський дізнається із щоденника Павла про те, що пасинок ненавидів його саме через грошові відносини між ними. Мотив стосунків «батьків» та «синів» – найважливіший у творі. Це достоевський мотив із романів «Біси», «Підліток», «Брати Карамазови». Це взагалі «знаковий» мотив російської класики XIX сторіччя – тургенівський роман «Батьки та діти» – і одночасно він же болісно-особистісний для самого Дж. М. Кутзее.

Нечаєв умовляє Ф. М. Достоевського написати прокламацію про те, що його пасинка вбила поліція, щоб підштовхнути студентів Петербурга до бунту. Смерть Павла була лише пасткою для його вітчима, засобом витягнути його з Дрездена і заманити до Петербурга. Різні версії загибелі Павла так і залишаються нез'ясованими. Елемент невизначеності, що є таким важливим у поезиці Ф. М. Достоевського, надає оповіді Дж. М. Кутзее «російських рис», як і численні метафізичні («карамазовські») діалоги героїв. Світ російського письменника – нелегкий, болісний, і західний письменник блискуче це показує. Протагоніст роману Дж. М. Кутзее занурений у безодню горя, сліз та болісних переживань.

Трагічні події власного життя письменника перетворюються у матеріал для майбутнього роману. Дж. М. Кутзее, показуючи інтенсивну роботу думки письменника, ставить його між фактами і

творчою фантазією, вигадкою, уявою. У роман «Осінь у Петербурзі» автор уводить тексти, нібито створені його героєм, намагаючись реконструювати чужу художню свідомість. Тобто Дж. М. Кутзее намагається художньо відтворити ті обставини, які могли б сприяти появі роману російського письменника «Біси». Це нібито пошуки витоків, джерел цього роману в біографії автора, у своєрідності його особистості, у його метафізичних поглядах тощо.

Однак, гадаємо, автор роману «Осінь у Петербурзі» має і більш глобальну мету: він розглядає проблему природи художньої творчості як такої на прикладі його головного героя. Дж. М. Кутзее показує, як письменник віддає душу дияволу для того, щоб перетворити біль і страждання життя у мистецтво. У нього не залишається звичайних людських почуттів, вони перетворюються на матеріал для творчості, як і власні вади та хиби, і власна хвороба. Усе життя письменника – своєрідна розмінна монета, щось таке, чим він платить за можливість писати. Письменник не Ісус, а Іуда, адже він продає всіх, кого любить. «Так, я плачу і я ж продаю – ось із чого складається моє існування. Продаю своє життя і життя тих, хто мене оточує. Продаю все. <...> Я продавав Павла живого, тепер продам те, що залишилося в мені від Павла, якщо тільки зможу придумати, як це зробити. Сподіваюсь, мені вдасться знайти і спосіб продажу Сергія Нечаєва також» [4, 174]. Ф. М. Достоевський у романі Дж. М. Кутзее розмірковує над тим, що письменник береться за перо не через надмірність, а через нестатки і біль. Але що таке творчість? Отрута? (це назва однієї з останніх глав роману). Зрада всіх, хто тебе оточує? Продаж власної душі? В останній главі роману ми бачимо, що творити для письменника – єдиний справжній сенс існування, єдиний вихід і реалізація, єдина можлива дієва реакція на те, що відбувається поряд.

Висновки. Образ Ф. М. Достоевського у романі Дж. М. Кутзее – той магічний кристал, через який автор намагається побачити сутність речей. Хоча «достоевські» мотиви й образи перетворюються у художньому світі Дж. М. Кутзее, в іншому культурному середовищі, усе ж таки перегукування свідчать про духовну єдність людства, про спільність його надій і прагнень. «Російська тема» у романі Дж. М. Кутзее – це засіб самопізнання для автора, засіб вирішення власних екзистенційних проблем. Західний письменник вступає у продуктивний діалог з Ф. М. Достоевським, активізуючи тим самим боротьбу сучасної людини за гуманізацію її буття. Ті пробле-

ми, які Дж. М. Кутзее розглядає у цьому творі через призму «російської теми», іншими художніми засобами втілюються в багатьох романах письменника, що потребує подальшого дослідження.

Список використаної літератури

1. Залесова-Докторова Л. Мир Джозефа Максвелла Кутзее / Л. Залесова-Докторова // Звезда. – 2004. – № 3. – С. 131–135.
2. Волгин И. Из России – с любовью? «Русский след» в западной литературе / И. Волгин // Иностран. лит. – 1999. – № 1. – С. 231–239.
3. Курбак М. С. Нобелевский лауреат Джон Максвелл Кутзее. Писатель и его время / М. С. Курбак // Восток. Афро-азиатские общества: история и современность. – 2010. – № 4. – С. 113–121.
4. Кутзее Дж. М. Осень в Петербурге / Дж. М. Кутзее // Иностран. лит. – 1999. – № 1. – С. 76–186.
5. Наливайко Д. Теорія літератури і компаративістика / Д. Наливайко. – К. : Вид дім «Києво-Могилян. акад.», 2006. – 337 с.
6. Эдельштейн Н. М. Жизнь и время Джона К. / Н. Эдельштейн // Новый мир. – 2004. – № 5. – С. 243–246.

УДК 823.162.1-3.09

Світлана Сухарева

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛЬСЬКОМОВНОГО ДИСКУРСУ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКОЇ ДОБИ

У статті представлено основні мотиви польськомовної творчості українських полемістів києво-могилянського періоду. Особливу увагу звернено на діяльність Лазаря Барановича, Касіяна Саковича та Петра Могили. На основі аналізу полемічних праць останнього етапу після Берестейської унії подано класифікацію художньо-літературних тенденцій на Україні в XVII ст.

Ключові слова: полемічна література, Берестейська унія, богословський трактат, опонент, апологія, риторика переконування.

Сухарева С. В. Особенности польскоязычного дискурса в украинской литературе киево-могилянского периода. В статье представлены основные мотивы польскоязычного творчества украинских полемистов киево-могилянского периода. Особенное внимание посвящено деятельности Лазаря Барановича, Касиана Саковича и Петра Могилы. На основании анализа полемических трудов последнего этапа полемики после Брестской унии представлена классификация художественно-литературных тенденций на Украине в XVII веке.

Ключевые слова: полемическая литература, Брестская уния, богословский трактат, оппонент, апология, риторика переубеждения.